

Оглядове досьє щодо укріплення рівності і захисту прав національних меншин в Україні у відповідності до європейських стандартів*

Анотація. В оглядовому досьє висвітлено певні напрями державної політики з укріплення рівності й захисту прав національних меншин (спільнот) та корінних народів в Україні відповідно до європейських стандартів у контексті вступу до Європейського Союзу.

Основна частина.

Згідно зі Всеукраїнським переписом населення 2001 року понад 10 млн осіб в Україні належали до національних меншин (спільнот) та корінних народів, що становило трохи більше 20 % від усього населення держави. Серед найчисельніших національних меншин (спільнот): росіяни (понад 8 млн осіб), білоруси (понад 275 тис.), молдавани (понад 258 тис.), болгари (понад 200 тис.), угорці (понад 156 тис.), румуни (майже 151 тис.), поляки (понад 144 тис.), євреї (понад 100 тис.). На законодавчому рівні корінними народами України, які сформувалися на території Кримського півострова, визнано автохтонні етнічні спільноти – кримських татар, караїмів та кримчаків¹. Станом на 1 січня 2023 р. в Україні, без врахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополь, діють громадські організації, що представляють інтереси цих етнічних груп: 15 – від кримських татар, 6 – від караїмів.

Однією з 7 рекомендацій щодо набуття статусу України на членство в Європейському Союзі, викладених у Висновку Європейської Комісії до Європейської Ради, є завершення реформи щодо законодавчого регулювання правового статусу національних меншин згідно з рекомендаціями Венеціанської комісії, ухвалення негайних та ефективних механізмів її імплементації². На виконання зазначеної рекомендації Верховна Рада України прийняла Закон України «Про національні меншини (спільноти) України» від 13 грудня 2022 року № 2827-IX.

Окрім цього, українським парламентом взято до уваги зауваження, викладені у Висновку CDL-AD. (2023)021 Європейської Комісії «За демократію через право» до Закону України «Про національні меншини (спільноти) України» № 2827-IX від 13 грудня 2022 року (висновок оприлюднено 12 червня 2023 року). Так, 23 серпня 2023 року прийнято за основу проект Закону про

¹ Закон України «Про корінні народи України» № 1616-IX від 1 липня 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1616-20#Text>.

² Рекомендації Європейської Комісії щодо статусу України на членство в ЄС. 17.06.2022. URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/%D1%80%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97-%D1%94%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97-%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%96%D1%97-%D1%89%D0%BE%D0%B4%D0%BE-%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%81%D1%83-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8-%D0%BD%D0%B0-%D1%87%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE-%D0%B2-%D1%94%D1%81_uk?s=232

внесення змін до Закону України «Про національні меншини (спільноти) України»³, положеннями якого, зокрема:

– пропонується закріплення оновленого визначення терміну «національні меншини (спільноти)», що базується на основі інклюзивного підходу та відповідає Рамковій конвенції про захист національних меншин 1995 року;

– передбачається встановлення державних гарантій безоплатного забезпечення підручниками (у тому числі електронними) здобувачів повної загальної середньої освіти, які належать до національних меншин;

– забезпечується можливість використання мов національних меншин у сфері реклами, під час здійснення публічних, культурно-мистецьких, розважальних та видовищних заходів;

– гарантується надання екстреної допомоги; надання допомоги та захисту жертвам домашнього насилля; догляд в будинку-інтернаті для громадян похилого віку тощо.

Верховна Рада України також прийняла зміни до Закону України «Про освіту» щодо відтермінування до 1 вересня 2024 року поступового збільшення кількості навчальних предметів українською мовою у школах із навчанням мовами національних меншин⁴. Актуальність прийняття зазначених змін до Закону зумовлено передусім тим, що в умовах широкомасштабного збройного вторгнення РФ виникли проблеми з реалізацією прав осіб, які належать до національних меншин України, мови яких є офіційними мовами Європейського Союзу, і які розпочали здобуття загальної середньої освіти до 1 вересня 2018 року мовою відповідної національної меншини. Крім того, відповідна рекомендація міститься у згаданому Висновку Венеціанської комісії до Закону України «Про національні меншини (спільноти) України».

Рамкова конвенція Ради Європи про захист національних меншин 1995 року, яку Україна підписала того самого року, а ратифікувала 9 грудня 1997 року, із 1 травня 1998 року набрала чинності та відповідно до Конституції України є частиною національного законодавства. Протягом трьох років, що минули після 5-ї періодичної доповіді України про виконання Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин⁵, рух нашої держави шляхом укріплення рівності та захисту прав національних меншин в Україні у відповідності до європейських стандартів продовжується.

Про продовження імплементації кращих європейських стандартів і практик участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики свідчить, наприклад, створення Експертної ради при Представнику Уповноваженого з прав жителів Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, перше установче засідання якої відбулося 10 серпня 2023 року. Основними завданнями нової інституції, зокрема, є: системний аналіз

³ Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про національні меншини (спільноти) України» щодо деяких питань реалізації прав і свобод осіб, які належать до національних меншин (спільнот) України № 9610 від 13 серпня 2023 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42516>

⁴ Про внесення зміни до розділу XII "Прикінцеві та перехідні положення" Закону України "Про освіту" щодо врегулювання окремих питань освітньої діяльності в умовах воєнного стану № 3143-IX від 10.06.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3143-20>

⁵ Ukraine. URL: <https://www.coe.int/en/web/minorities/ukraine>

додержання прав і свобод національних меншин та корінних народів України; надання пропозицій щодо вдосконалення законодавства України у цій сфері⁶.

Про сучасний стан та виклики щодо забезпечення захисту прав національних меншин, корінних народів в Україні можемо говорити також на підставі документальних матеріалів, які розміщені на сайті Державної служби України з етнополітики та свободи совісті⁷. Цілком об'єктивним в умовах широкомасштабного збройного вторгнення РФ та тимчасової окупації певної території України є загальне зменшення кількості закладів освіти, а також друкованих, теле- та радіомедіа тощо із використанням мов національних меншин та корінних народів. Водночас важливо звернути увагу на збільшення в нашій державі щорічних видатків на потреби цих етнопонаціональних груп. Станом на 1 січня 2023 року – 4 409 209, 00 грн у порівнянні зі станом на 1 січня 2022 року – 3 694 500 грн.

Про суттєве оновлення національної державної політики свідчить розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 травня 2023 року № 429-р «Про схвалення Концепції Державної цільової національно-культурної програми «Єдність у розмаїтті» на період до 2034 року», яка покликана забезпечити імплементацію Закону України «Про національні меншини (спільноти) України», реалізацію Закону України «Про корінні народи України» і спрямована на виконання рекомендації Європейської Комісії щодо статусу України на членство в Європейському Союзі. На наше переконання, важливо, що у Концепції Програми наголошується на потребі врахування під час формування та реалізації державної політики у названій сфері не лише міжнародних стандартів, а також унікальної специфіки України. Насамперед необхідно подолати виклики та негативні наслідки збройної агресії РФ, яка посилила загрози і виклики збереження для унікальних етнічних культур України, нечисленні носії яких були змушені полишити території традиційного проживання внаслідок активних бойових дій і тимчасової окупації, а отже, вже не мають тих можливостей спільного збереження культури, які дає проживання поряд і постійна взаємодія. Окрім цього, акцентується на специфіці історичного контексту, тобто необхідності подолання наслідків російської насильницької асиміляційної політики (публічні чи таємні заходи із застосування державного апарату примусу, спрямовані на маргіналізацію та викорінення української або іншої етнічної, мовної, релігійної самобутності та самоідентифікації на користь російської).

З огляду на викладене амбітними, однак, на нашу думку, цілком здійсненними є очікувані результати реалізації Програми:

– щонайменше 90 % осіб, які належать до національних меншин (спільнот) та корінних народів України, відчують себе невід'ємною частиною українського суспільства;

⁶ Відбулось перше установче засідання Експертної ради при Представнику Уповноваженого з прав жителів АРК та міста Севастополя. URL: https://ombudsman.gov.ua/uk/news_details/vidbulos-pershe-ustanovche-zasidannya-ekspertnoyi-radi-pri-predstavniku-upovnovazhenogo-z-prav-zhiteliv-ark-ta-mista-sevastopolya

⁷ Звіт про стан забезпечення захисту прав національних меншин, корінних народів в Україні. Станом на 1 січня 2023 р. Звіт про стан забезпечення захисту прав національних меншин, корінних народів в Україні. Станом на 1 січня 2022 р. URL: <https://dess.gov.ua/ethnopolitics/>

– щонайменше 90 % громадян України ідентифікують національні меншини (спільноти) та корінні народи України як невід’ємну частину українського суспільства.

Наразі Державна служба України з етнополітики та свободи совісті працює над розробкою Державної цільової національно-культурної програми «Єдність у розмаїтті», про концепцію якої йшлося. Звертаємо увагу на те, що цей процес відбувається з урахуванням пропозицій представників національних меншин (спільнот), висловлених під час широких публічних консультацій. Також триває робота над розробленням Методології щодо особливостей використання мов національних меншин (спільнот) та порядку надання фінансової підтримки громадським об’єднанням національних меншин (спільнот).

Наостанок доречно зазначити про модернізацію, навіть в умовах широкомасштабної збройної агресії РФ, державної політики у сфері забезпечення прав і свобод національних меншин (спільнот) та корінних народів в Україні.

*Дослідницька служба
Верховної Ради України*

**Цей документ підготовлений Дослідницькою службою Верховної Ради України як довідковий інформаційно-аналітичний матеріал. Інформація та позиції, викладені у документі, не є офіційною позицією Верховної Ради України, її органів або посадових осіб. Цей документ може бути цитований, відтворений та перекладений для некомерційних цілей за умови відповідного посилання на джерело.*